

МАР'ЯНА БАЙДАК

(Львів)

ЖІНКА В ГАЛИЧИНІ В УМОВАХ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У СВІТЛІ ПОРІВНЯЛЬНИХ СТУДІЙ

Початок ХХ століття приніс більшості європейських народів тривожне відчуття наближення війни, трагічний досвід самої війни, а після війни – занепокоєне очікування майбутнього. Велика війна, набувши затяжного й тотального характеру, стала механізмом, який перекроїв численні людські долі. Вона пришвидшила емансипаційні процеси в жіночому середовищі, відкрила широкий простір для прояву жіночою громадської активності. Зазвичай ніхто не зобов'язував і не закликав жінку до участі у війні. Вона робила це за власним бажанням – переважно через розуміння обов'язку перед собою, народом чи батьківщиною. У результаті жінка стала активною учасницею війни. Траплялося, що крім прийняття традиційних жіночих ролей на війні, жінки намагалися реалізувати себе в ролі солдатів. Причиною цього було прагнення розділити всі небезпеки з братами, чоловіками чи батьками у захисті чогось рідного/свого. Воєнна дійсність змусила багатьох жінок змінити сприйняття самих себе у приватному та суспільному просторі, акцентувати на власній значущості.

Специфіка відтворення власне жіночої самосвідомості, її бачення публічного і приватного простору в умовах війни ще не вповні досліджена, оскільки тривалий час такий досвід вважали вузько приватним. Сучасна історіографія тему „жінка і війна” висвітлює однобічно, уникаючи порівняльного аналізу. Методологічною основою для цієї статті стали праці Марти Богачевської-Хомяк¹ та Оксани Маланчук-Рибак². Висвітлення становища жінки під час Першої світової війни можливе насамперед через

¹ М. Bohachevska-Chomiak, *Feminists despite themselves: Women in Ukrainian Community Life 1884–1939*, Edmonton 1988, s. 113–117; Ejud., *Ukrainian and Russian Women: Cooperation and Conflict* [w:] *Ukraine and Russia in their Historical Encounter*, ed. by Peter J. Potichnyi, Mark Raeff, Jaroslaw Pelenski, Gleb N. Zekulin, Edmonton 1992, s. 101–121.

² О. Маланчук-Рибак, *Порівняльна характеристика феміністичного руху в Україні та Польщі першої половини ХХ ст. (історіографія та історіософія проблеми)*, „Проблеми слов'янознавства” (Львів) 1999, вип. 50, s. 153–165.

скрупольозний аналіз так званих его-документів – щоденників, мемуарів, листів учасниць і учасників тогочасних подій. З таких джерел можна почерпнути детальну інформацію про повсякденні практики „маленької” людини, її бачення та розуміння світу, ставлення до подій та інших людей.

Питання жіночої емансипації під час війни можна розглядати у трьох вимірах: військовому, соціально-політичному і приватному. У статті моделями для порівняльних студій жіночого досвіду Першої світової війни стали приклади українок, польок і росіянок. Воєнну емансипацію жінки розглянуто на прикладі українок і росіянок, оскільки саме вони створили перші жіночі військові підрозділи. Соціально-політичну поведінку жінок у межових ситуаціях проаналізовано на прикладі українок і польок, оскільки невід’ємними атрибутами в категорії „українці та поляки” була територіальна близькість, явна чи прихована суспільно-політична і культурна конкуренція, яка переходила то у відверту ворожнечу, то в пошук шляхів співпраці й компромісу. У плані емансипаційних прагнень жіноцтва це означало, з одного боку, спільну державно-правову (наприклад, українські та польські землі у складі Австро-Угорщини) основу розвитку, взаємопроникну інтелектуальну атмосферу, подібні соціальні концепції, а з іншого – відкрите національно-політичне протистояння між українцями і поляками. Характеристику приватної сфери здійснено на основі досвіду жінок трьох національностей.

Найбільшою соціальною метаморфозою Світової війни було те, що жінки стали безпосередніми учасницями воєнних дій. Серед добровольців були дівчата й жінки, котрі як медсестри працювали в госпіталях, доглядаючи поранених. Інші реалізовували свої знання та вміння у громадській сфері, де раніше участь жінок мала допоміжний характер. Деякі переодягалися в чоловічий одяг і йшли працювати санітарками безпосередньо на лінію фронту, а деякі формували жіночі військові підрозділи в діючій армії. Прикладами цього були: у російській армії – так званий Жіночий батальйон смерті Марії Бочкарьової, в австрійській – Жіноча чота Українських Січових Стрільців.

Причини, які спонукали жінок входити на невідомі раніше терени діяльності, найчастіше мали індивідуальний характер і залежали від уявлення жінки про способи облаштування життя в критичній ситуації. Так, командир жіночої чоти Олена Степанів згадувала, що великий вплив на військову підготовку українських дівчат мала діяльність польок: „Думаю, великий вплив на нашу оружну підготовку мала зорганізована мілітарна робота серед польок. Цей примір не мав би, однак, наслідування, якщо би ми політично і культурно не були до цього зрілі”³. Початком створення

³ *Олена Степанів – Роман Дашкевич: Спогади і нариси, передм. Я. Дашкевича, упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк, Львів 2009, s. 35.*

польських жіночих формувань був жіночий підрозділ, що входив до складу ударного батальйону першої Львівської бригади. Втім, невдовзі його розформували, бо, мовляв, служба жінок у кадровій армії не відповідає завданням воєнного часу⁴. Створення польських добровольчих жіночих легіонів відбулося в перші дні листопада 1918 року, коли ареною збройного конфлікту стало місто Львів.

Мотиви, через які українські жінки ставали до зброї, були різні: „порив молодості, заборона битися в рядах з мужчиною, страхіття переживань, бажання незвичайних пригод, нудьга буденщини, втеча від життєвих обов'язків”⁵. Водночас жінки мали схильність до самопожертви, відгукувалися на заклик виконати громадянський обов'язок перед народом, не менше прагнули довести свою значимість: „У жінок ділало ще й горяче бажання показатися рівними мужчинам – навіть у війні”⁶. В Австро-Угорщині не було нормативних актів, які давали би змогу жінкам брати участь у збройних формуваннях, тому жінки долучалися до військових підрозділів поза законом.

Іншою була ситуація в Російській імперії, де жінки отримали офіційний дозвіл на участь у бойових діях. Так, 29 червня 1917 року було затверджено положення „Про формування військових частин з жінок-добровольців”⁷. На практиці бойові жіночі загопи діяли ще до затвердження цього документа. Одним із найвідоміших підрозділів російської армії став Добровольчий жіночий ударний батальйон смерті, який на початку літа 1917 року очолила прапорщик Марія Бочкарьова. Поштовхом до створення такого батальйону стало бажання російських урядовців прикладом жіночих збройних формувань повернути воїнів-чоловіків в окопи тоді, коли бойовий дух солдатів падав і вони відмовлялися воювати на фронті: „Я звертаюся до жінок, чиї серця кришталево чесні, чиї душі чисті, чиї помисли благородні. З такими жінками ми покажемо приклад самопожертви, щоб чоловіки усвідомили свій обов'язок і виконали його в цей важкий час випробувань!”⁸.

Практика залучення жінок на військову службу будувалася на основі принципу добровільності. Учасницею військового загону могла стати будь-яка

⁴ J. Tomicka, *Kobieta a wojna*, „Kurier Lwowski” 1917, nr 163 z 4 kwietnia, s. 4.

⁵ Олена Степанів – Роман Дашкевич: *Спогади і нариси*, s. 80.

⁶ Там же, s. 134.

⁷ *Российский военный сборник. История русской армии*, вып. III, Москва 1994, s. 234.

⁸ М. Бочкарева, *Батальон смерти. Военная литература*, Москва 2014, s. 10 (цит. в оригіналі: „Я обращаюсь к женщинам, чьи сердца кристально честны, чьи души чисты, чьи помыслы благородны. С такими женщинами мы покажем пример самопожертвования, чтобы мужчины осознали свой долг и исполнили его в этот тяжкий час испытаний!”).

жінка віком від 16 (з дозволу батьків) до 40 років. При цьому вона повинна була мати певний рівень освіти і пройти медичну комісію (до війська було заборонено брати вагітних). Вимоги до жінок ставила й сама Марія Бочкарьова: „Якщо я беруся за формування жіночого батальйону, то буду нести відповідальність за кожну жінку в ньому. Я запроваджу жорстку дисципліну і не дозволю їм ні ораторствувати, ні тинятися по вулицях. У пропонованому мною батальйоні я буду мати повну одноосібну владу і добиватися слухняності. В іншому разі у створенні батальйону немає потреби”⁹.

Участь жінок у збройних формуваннях сприймали по-різному. На підставі записів українського журналіста Осипа Назарука можна зробити висновки, що солдати й офіцери не тільки відзначали високу військову кваліфікацію жінок, а й намагалися осмислити це явище в ширшому соціальному контексті. Діапазон чоловічих думок був широкий – від схвалення до засудження. Михайло Галущинський писав: „Я не міг і не можу сьогодні погодитись з тим, щоб жінки вели активну військову службу. До того може схилити якесь хворобливе відхилення або ж щонайменше істерія. Тільки є поля для діяльності жіноцтва, тільки можуть вони доброго зробити для злагодження болю, спричиненого війною! А вже в моїй голові не могло й не може поміститись, щоб жіноцтво само завдавало біль”¹⁰.

Серед російських солдатів і громадян жіноча бойова команда викликала іронію. Армійське командування теж ставилося скептично до військової служби жінок. Озлоблення військових проти добровольців-дівчат у поєднанні з нерідко цинічним ставленням до жінок загалом змушувало дівчат турбуватися про внутрішню охорону, що додавало турбот командирам. Показовими у ставленні російських солдат до жінок в армії можуть бути спогади рядового (згодом дезертира) Олександра Пірейка. Він розповідав про ситуацію в поїзді, коли хтось поширив серед солдатів, які їхали у вагонах третього класу, чутку, що в другому класі на передову їде жіночий „батальйон смерті”. Солдатів це не на жарт обурило: „Як це так? Нас возили кров проливати в теплушках, а цих б..., які будуть так само воювати, як медсестри воювали з офіцерами, возять у другому класі!”¹¹.

⁹ Там само, с. 9 (цит. в орыгинале: „Если я берусь за формирование женского батальона, то буду нести ответственность за каждую женщину в нем. Я введу жесткую дисциплину и не позволю им ни ораторствовать, ни шляться по улицам. В предлагаемом мной батальоне я буду иметь полную единоличную власть и добиваться послушания. В противном случае в создании батальона нет надобности”).

¹⁰ Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 309 (Наукове товариство імені Шевченка, м. Львів), оп. 1, спр. 1208 (М. Галущинський, *З Українськими Січовими Стрільцями. Спомини з років 1914–1915*), арк. 52.

¹¹ А. Пірейко, *В тылу и на фронте империалистической войны. Воспоминания рядового*, Ленинград 1926, с. 57 (цит. в орыгинале: „Как это так? Нас возили кровь проливать

Усе ж траплялося, що жінок-солдаток у російській армії приймали за „своїх”. За спогадами полковника Геннадія Чемоданова, жінки-добровольці під час бойових дій поводити себе відважно, не виказували страху, що навіть драгувало чоловіків. Він описує ситуацію, коли рота втекла у тил, а на передовій залишилися тільки ротний, його денщик, телефоніст, фельдфебель, кухар і обозні від кухні: „дев'ять осіб всього і баба серед них, телефоністка”. На запитання про поведінку жінки, полковник отримав у ротного таку відповідь: „Молодець баба, не менше за мене сварила і соромила солдат”¹². Сама ж Марія Бочкарьова у жінках на фронті з часом розчарувалася. У серпні 1917 року російський уряд пропонував тимчасово припинити формування нових жіночих з'єднань, а існуючі використовувати тільки для охорони залізниць і в госпіталях. Мотивували це тим, що як бойовий елемент жінки виявилися малоздібними, здатними тільки на короткий емоційний порив, через силу витримували солдатську буденщину¹³.

Діяльність військових жіночих формувань у роки Першої світової мала не так військово-практичне значення, як свідчила про істотну зміну укорінених традицій. „Жінка з фронту” усвідомила, що її призначення як людини виходить поза межі обов'язків дружини й матері, і що опіка над родиною не є її єдиною сферою зайнятості. Реалії межової ситуації, які фактично нав'язали жінці нетипові для мирного часу функції, змусили її скласти іспит „зрілості” перед собою та іншими, а громадськість – погодитися з новим місцем та роллю жінки в суспільстві.

Іншою реальністю жіночого фронтового життя були інтимні (добровільні чи з примусу) стосунки із солдатами. Психологічна невідповідність багатьох солдатів до тяжких і затьожних боїв, а також до вимушеної потреби вбивати інших людей призводила до асоціальної поведінки. Зняття стресів здебільшого відбувалося доступним, як тоді здавалося, нормальним і найпростішим способом – насиллям чи алкоголем. Війна спричинила сплеск сексуальної активності серед офіцерів і рядових солдатів, про що свідчить поширена в той час російська приказка: „Без баби і без вина й війна не потрібна”¹⁴. Випадкові інтимні зв'язки з жінками-солдатками, біженками, повіями, мешканками прифронтових населених пунктів чи

в теплушках, а этих б..., которые будут также воевать, как и сестры воевали с офицерами, взяты еще во втором классе!”).

¹² Г. Чемоданов, *Последние дни старой армии*, Москва – Ленинград 1926, s. 110. (Сут. w original: „Девять человек всего и баба в их числе, телефонистка”, „Молодец баба, не меньше меня ругала и стыдила солдат”).

¹³ *Российский военный сборник. История русской армии*, вып. III, s. 246.

¹⁴ С. Федорченко, *Народ на войне. Фронтовые записи*, Москва 1990, s. 39–40 (сут. w original: „Без бабы и без вина и война не нужна”).

медсестрами з Червоного Хреста стали поширеним явищем від початку війни. У результаті почастишали випадки венеричних захворювань, які у війську прирівнювали до епідемії тифу. При цьому деякі хворі не тільки не соромилися, а навіть акцентували на хворобі: „Блядувати не перестаю, стараюсь продовжувати [цю практику], незважаючи на статеві хвороби”¹⁵.

Особисте життя фронтівих медиків описав у щоденнику російський прапорщик Бакулін: „лікарі, попри високе покликання, поведуться не так, як їм належить, пиячать і розбещують сестер милосердя”¹⁶. Автор виправдовував чоловіків-медиків, покладаючи вину за статеві інфекції на жінок: „венеричні хвороби лютують не тільки між військовими, а також, як це не сумно, між сестрами милосердя, і не їх нагороджують хворобами, а вони”. Втім, були випадки, коли солдати заражали себе навмисно, аби уникнути військової служби. Чоловікам на фронті пропонували інтимні послуги з питанням: „Для задоволення чи для евакуації?”¹⁷. Показово, що на передовій сифіліс називали „сестритом”, а символіку Червоного Хреста над військово-санітарною установою жартома порівнювали з „червоним ліхтарем”¹⁸.

Попри те, що сестри милосердя користувалися серед солдатів найбільшим „попитом”, ставлення до представниць Червоного Хреста було відверто ворожим. У книзі Софії Федорченко „Народ на війні. Фронтіві записки” є спогади про це одного із солдатів: „На тій війні (мед)сестри більше барині були. Ти піший, без ніг, в останній втомі бруд на дорозі місиш, а повз тебе, фиркаючи, коляски з сестричками миготять”¹⁹. В умовах війни ставлення до жінки на фронті набуло зневажливо-споживацьких рис – як до засобу задоволення статевих потреб чоловіків. У цьому

¹⁵ Д. Оськин, *Записки солдата* [w:] *Первая мировая: Воспоминания, репортажи, очерки, документы*, Москва 1989, s. 315–316 (цит. в огуґінале: „Блядовать не перестаю, стараюсь употреблять, не считаясь с половыми болезнями”).

¹⁶ *Из дневников офицера русской армии Бакулина* [w:] *Голоса истории. Материалы по истории первой мировой войны*, сб. науч. трудов, Москва 1999, вып. 4, кн. 3, s. 75 (цит. в огуґінале: „Доктора, несмотря на свое высокое призвание, держат себя не так, как им подобает, предаются пьянству и развращают сестер милосердия”).

¹⁷ Там само, с. 87 (цит. в огуґінале: „венерические заболевания свирепствуют не только между военными, но также, как это не прискорбно, между сестрами милосердия, и не их награждают болезнями, а они”).

¹⁸ А. Асташов, *Сексуальный опыт русского солдата на Первой мировой и его последствия для войны и мира* [w:] *Военно-историческая антропология*. Ежегодник, 2005/ 2006. Актуальные проблемы изучения, Москва 2007, s. 375.

¹⁹ С. Федорченко, *Народ на войне. Фронтіві записки*, s. 265 (цит. в огуґінале: „На той войне и сестры больше барыни были. Ты пеший, без ног, в последней усталости грязь месишь, а мимо тебя фырк-фырк коляски с сестричками мелькают”).

контексті „загального гріхопадіння” солдатська маса засуджувала „розпущених” медсестер не так за загальну доступність, як за доступність для обраних – офіцерів, начальників, а не простих солдатів.

Зумовлені війною переміни в повсякденному житті й суспільній свідомості позначилися на громадському становищі жінки, відкрили – зважаючи на припинення діяльності багатьох громадських організацій і державних закладів – небачені досі можливості для реалізації приватної ініціативи. У довоєнній Галичині переважали традиційні уявленнями про місце жінки в родині. Війна розширила розуміння статусу жінки, яка вийшла за межі родинного кола і вже не тільки підтримувала чоловіка і виховувала дітей, а й займалася громадською роботою. Під час війни гасло „праця над народом і для народу” набувало втілення в різних сферах, зокрема в жіночому русі. Слід наголосити, що саме організованість польок у національному русі сприяла активізації українок, адже чоловіки неодноразово вказували на безініціативність українок, які „далеко позаду польського жіноцтва”.

Важливим мотивом для жінок було прагнення долучитися до громадського життя: „і враз зрозумів наш загаль, що без участі нашого жіноцтва в роботі на всіх ділянках громадського життя, не покотиться віз нашого народнього життя з належною скорістю, по дорозі загального поступу. Вслід за тим, зі всіх сторін понеслися заклики жінок до організацій, до праці на громадському полі”²⁰. Тогочасному суспільству, однак, були відомі імена небагатьох жінок – громадських діячок. Жінки, які реалізували себе через громадську сферу, повинні були мати певний рівень освіти, оскільки налагодження роботи того чи іншого товариства, або співпраці між ними, потребувало вміння писати (звіти, протоколи тощо), вести листування тощо.

Війна по-різному позначилася на громадській активності жіноцтва: вона „відсунула назад” розвиток інтелігенції, оскільки багато освічених жінок воліли залишитися в „сімейному світі”, осторонь суспільних потреб. Натомість для селянок війна стала „жорстокою, але й надзвичайно успішною школою життя”²¹. Залишившись наодинці з важкими проблемами (чоловік-селянин переважно не мав змоги допомогти дружині матеріально), вони мусили шукати способи для життя самостійно. А відтак бралися за організацію внутрішньо-сільських спілок або ж зверталися за допомогою до великих організацій, як-от „Сільського господаря”. Перші такі спроби організуватися і провадити розмови з людьми з „вищого кола” стали для багатьох українок своєрідною „школою суспільного життя”,

²⁰ І. Блажкевич, *Жінка і політика*, „Жіноча доля” (Коломия) 1927, ч. 2, с. 2.

²¹ „Наша мета” (Львів) 1919, 15 лютого.

тому вони „не тільки замінили чоловіків, що пішли на фронт, але й за небувало короткий строк ставали зрілими громадянками”²². У той час дещо змінилося попереднє скептичне ставлення до громадської активності жінок. Видавці феміністичного часопису „Наша мета” писали: „тоді враз затихли розмови про нашу низшість та нездатність”²³.

Напередодні Першої світової війни в Галичині діяли українські та польські жіночі організації. Показово, що ті жінки, які до війни були втягнуті в організований жіночий рух, активно відреагували на балканські події та значно активізувалися. У переддень війни і Український жіночий комітет, і Ліга польських жінок Галичини звернулися із закликом до загалу жіноцтва взяти активну участь у „своїй національній” роботі. Так, Український жіночий комітет виступив ініціатором створення військового фонду, якому вдалося зібрати протягом кількох місяців 9 тисяч австрійських крон²⁴.

Реалії війни вимагали від жінок конкретних суспільно-політичних дій, тому в національних комітетах (українських і польських) культивували думку про активізацію національно-визвольного руху. Незважаючи на те, що представниці Українського жіночого комітету не були допущені до участі в нараді українських політиків, на якій було прийнято резолюцію про австрійську орієнтацію на випадок воєнного конфлікту між Австрією і Росією, жінки не обмежилися підтримкою зовнішньополітичної орієнтації українського політичного проводу. Вони прийняли свої доповнення до резолюції, при цьому замість „австрійської лояльності” висунули ідею української державної незалежності. Однією з головних прикмет тогочасного українського публічного простору стало питання про здобуття Великої Батьківщини. Незважаючи на спільну вихідну точку з жінками із Наддніпрянщини (про національну єдність), зміст, форми та методи дій українського жіноцтва по обидва боки австрійсько-російського кордону різнилися. Галичанки опиралися на думку про збереження регіональної ідентичності як шляху до Великої України, тоді як діячки з Наддніпрянщини акцентували на боротьбі із зовнішнім ворогом²⁵.

Подібною була ситуація і серед громадсько активних польських жінок. Як згадувала Софія Морачевська, „організаційною заслугою” жінок, об’єднаних у товаристві „Ліга жінок Галичини”, було те, що в період

²² М. Рудницька, *Львівське жіноцтво під час листопадового перевороту*, „Український прапор” (Відень) 1919, 1 листопада.

²³ „Наша мета” (Львів) 1919, 15 лютого.

²⁴ О. Степанів, *Напередодні великих подій: Власні переживання і думки. 1912–1914*, Львів 1930, s. 20.

²⁵ О. Назарук, *Рік На Великій Україні. Конспект споминів з української революції*, Нью-Йорк 1978.

політичних розбіжностей у польському суспільстві, відкинувши „проавстрійську” політичну концепцію, вони самостійно відстоювали „пролеґіонові” позиції. „Ліґа” виступала сполучною ланкою між солдатом на фронті та польським суспільством. Морачевська зазначала, що польські жінки повинні створити в тилу „армію”, яка би йшла за „леґіонами”. Ця жіноча армія мала допомагати матеріально й морально леґіонерам на фронтах і водночас опікуватися хворими, пораненими, вдовами, сиротами, підтримувати державницькі настрої в суспільстві: „Ліґа – це друга армія. Перша наносить рани, друга – їх лікує”²⁶.

Воєнний час вимагав конкретних дій. У розпал Світової війни як польки, так і українки підпорядкували свою роботу повністю потребам фронту: шили одяг для солдатів, працювали в лазаретах, доглядали за пораненими і хворими, допомагали інтернованим і в'язням. У Галичині під егідою „Українського Горожанського комітету” діяла жіноча секція. В основному вона виконувала функції Червоного Хреста. Під егідою Червоного Хреста ця секція спільно з польською Ліґою здійснила взаємні відвідування таборів для військовополонених та інтернованих. Українські жінки Дарина Старосольська і Зеня Олесків отримали дозвіл виїхати у Краків, Домб'є, Баранів, Вадовичі, Перемишль. Про цю акцію писала українська преса: „Члени Горожанського комітету виїхали на захід, а три польки на схід”²⁷.

Надалі діяльність українських і польських жіночих організацій не перетиналася, хоча напрями і методи роботи були ті самі. Українські жінки, які перебували в еміграції в Австрії, організували свій „Український жіночий комітет допомоги пораненим солдатам”, а у Львові існував аналогічний „Комітет опіки над польськими солдатами”. В основу діяльності Комітетів було покладено такі принципи, як покладання на власні сили, економічна незалежність, що базувалася на самостійній професійній діяльності, взаємодопомозі та саморозвитку²⁸.

Головним завданням Комітету був розшук українських жовнірів і надання їм необхідної допомоги у шпиталях. Під час війни в Австрії опинилося майже 50 тисяч українських солдатів. Більшість українських військових перебували в поганих умовах, часто їх не ідентифікували як українців – над ліжками умираючих висіли таблички з написом „Pole” (поляк). Жінки-активістки зверталися до організаторів лікарень з вимогою

²⁶ Z. Moraczewska, *Na przelomie [w:] Orleḡa 1924–1934 dla uczczenia 10-lecia istnienia oddziaḡu Orleḡa Zwiḡzku Strzeleckiego w Krakowie w 20-tḡ rocznicę czynu Legionowego*, Kraków 1935, s. 41–44.

²⁷ М. Богачевська-Хомяк, *Білим по білому: жінки в громадському житті України 1884–1939*, Київ 1995, s. 193.

²⁸ Л. Бурачинська, *Український Жіночий Союз*, Торонто 1987, s. 51.

покращити умови догляду за пораненими українцями. Вони листувалися з родинами поранених, готували інформації для рубрики „Розшуки” в газеті „Діло”, постачали хворим книги, календарі, молитовники²⁹.

Загалом організаційну діяльність жінок в українському і польському суспільствах вітали, навіть заохочували (про це свідчать пожертви на діяльність товариств), а національно-практична спрямованість жіночих об’єднань додавала аргументів. За воєнним сценарієм громадська робота жінок мала, насамперед, благодійну, опікунську та культурно-просвітню спрямованість. Допомога потерпілим, голодуючим, вдовам, сиротами, малозабезпеченим, навчання та просвіта – це далеко не повний перелік різновидів жіночої роботи під час війни. Створена війною межова ситуація дала змогу побачити рівень емансипаційних запитів та очікуваних моделей поведінки. Цілком точно, що обидва суспільства „побачили” жінку поза домом і дітьми та очікували від цієї „зустрічі” великих результатів.

Війна суттєво позначилася на сімейно-шлюбних відносинах. Після мобілізації чоловіків жінки здебільшого залишалися вдома з дітьми, інколи переїжджали до батьків чи родичів, і лише у виняткових випадках (за згодою старшин) могли перебувати на фронті разом із чоловіком (хоча такі практики самі чоловіки не схвалювали через небезпеку і брак належних умов). На плечі жінки лягала відповідальність не тільки за себе, а й за життя і здоров’я дітей. Такий тягар подекуди був важчим, ніж перебування на фронті, де солдати покладалися на накази старшин. Залишена ж вдома жінка відчувала тягар повної відповідальності за найрідніших людей, перед нею постійно стояло запитання – що робити далі: втікати невідомо куди чи залишатися на місці?³⁰

Велика війна змінила укорінені в традиції поняття сім’ї, відносин між чоловіком і дружиною. Тепер вони перебували далеко один від одного: вона – вдома, він – на лінії фронту. За таких умов впливати на життя чоловіка, організувати його побут було складно. Жінка, яка раптово була „відірвана” від звичних занять, які оберталися довкола потреб чоловіка і дітей, не завжди знаходила сенс роботи в новій ситуації: „А невідомо було, що робити, від чого розпочати, охоплював розпач”³¹.

Для більшості жінок мобілізація чоловіка на фронт була життєвою трагедією, вела до падіння рівня життя, ламала звичні сімейні устої. Численні

²⁹ О. Охримович-Залізник, *Моменти з життя О. Басараб*, Вінніпег 1976, с. 49.

³⁰ Державний архів Тернопільської області, ф. Р–3205 (Іванна Блажкевич), спр. 6 (І. Блажкевич, *Жінка на бойовій лінії*, т. 3, 1915–1917), арк. 48.

³¹ А. Niezabitowska, *Pamiętnik 1914–1918* (машинопис; зберігається у ЛННБУ ім. В. Стефаніка під шифром И–283589), с. 5 (цит. w oryginale: „A niewiadomo było co robić należy, od czego zacząć, rozpacz ogarniała”).

побутові проблеми та непевність у наступному дні породжували безнадію, загострювали розуміння важливості чоловічої присутності в сім'ї: „найтяжче на душі, бо бачу свою неміч. І розумію, що недаром до подружнього воза впрягається двоє людей. На одну людину він затяжкий”³². Однак були й жінки (найчастіше це видно у спогадах росіянок), які відкрито заявляли, що життя після відходу чоловіка в армію стало кращим, оскільки припинилися постійні побої та приниження. Фактично всі жінки, чи українки, чи польки, чи росіянки, уперше в житті отримали змогу самостійно господарювати, одноосібно розпоряджатися грошима. Це „пробудження” жінки, зростання її самооцінки, набуття нових якостей глави сім'ї за відсутності чоловіка зумовлювало істотні зміни в менталітеті жінок та громадській думці.

Організація побуту під час війни залежала від матеріального становища жінки: одним доводилося шукати джерело доходів самостійно (інколи кошти відправляли й чоловікові на фронт), інших фінансово підтримував чоловік чи батько. Так, до прикладу, Осип Маковей щомісяця надсилав дружині 500 корон, щоб „на жите вистарчило і недостатку не було”³³. Відсутність матеріальної підтримки з боку чоловіка, стрімке зростання цін на продукти харчування та промислові товари (у Львові, наприклад, 1917 року ціни на хліб зросли порівняно з 1913 роком більш як удвічі, на картоплю – у 2,7 рази, на м'ясо – у понад 3 рази, на дерево – більше ніж у 4 рази, на сало й масло – більш як у 5 разів)³⁴ ускладнювали забезпечення сім'ї. За твердженням Костя Левицького, внаслідок воєнних подій „осередні держави лишилися відтяти від дальшого світа і голод зачав зазирати в очі”³⁵. Загострення бойових дій на фронтах призвело до голоду у Львові навесні 1916 року. Через нестачу харчів було введено карткову систему на молоко і хліб, люди стояли в довжелезних чергах перед магазинами. Підвищення цін на товари народного споживання, відсутність постійних джерел існування, зменшення заробітної плати, розмах спекуляції призвели до кількатисячної демонстрації львів'ян. Її учасниками здебільшого були жінки й діти, які вимагали від міської влади забезпечити їх продуктами харчування. Демонстрантки вигукували: „Геть війну!”, „Віддайте нам наших батьків і синів!”. Під кінець дня поліції таки вдалося розігнати демон-

³² Там само, с. 118.

³³ ЛННБУ ім. В. Стефаника, відділ рукописів, ф. 66 (Осип Маковей), спр. 3 / п. 1 (О. Маковей, листи до Ольги Маковей, 1914 р., польова пошта), арк. 14.

³⁴ *З історії західноукраїнських земель*, за ред. І. П. Крип'якевича, т. 4, Київ 1960, с. 73.

³⁵ К. Левицький, *Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1920*, Львів 1930, с. 528.

страцію й арештувати 15 осіб, у тому числі 13 працюючих жінок³⁶. Схожі демонстрації через відсутність продовольчих товарів відбувалися і в наступні роки. До прикладу, 14 квітня 1920 року відбулося заворушення голодуючих у Львові, серед яких переважали жінки та діти. На цей раз вони обкидали камінням ратушу, а поліції ледве вдалося навести порядок³⁷.

Першочерговим для організації побуту питанням під час війни була наявність власного помешкання. Внаслідок воєнних дій подекуди були вщент зруйновані населені пункти, доволі часто жінкам не вдавалося рятуватися від мародерства солдатів. Російський солдат так описував у спогадах відступ з Галичини: „Йде дрібне мародерство. Безцільне, нахабне. З парканів знімають торби, відра, посуд. Забігають у двори, нишпорять у селянських хатах, грабують будинки, фільварки, містечка. І через двадцять хвилин все нагробоване летить під ноги галасливого натовпу. Кидають усе, що беруть: зірвані з вікон серпанкові фіранки, скатертини, білизну, самовари, каструлі, грамофонні труби, платівки, вази, щітки, горщики... Все це запруджує дорогу, тріщить під колесами і розпалює жагу погрому. Кидають одне і знову грабують усе, що лежить на шляху, і знову кидають. Армія, яка втікає, не знає ні жалості, ні любові й з огидою ставиться до патріотизму, суду нащадків і чужої власності”³⁸.

У час війни жінки нерідко ставали жертвами насильства. Порівняно з мирним часом, особливістю психології згвалтованих у війну жінок було відчуття провини за всі жахи війни та відповідальності за те, до чого насправді вони не мали відношення, адже доступ у політику для них був закритий. Мотивами для подальшого життя у таких жінок ставали почуття обов’язку „спокутувати свій гріх за війну” та потреба боротися проти війни і насилля. Жіноче насилля можна розглядати і з чоловічого погляду. Прикладом може бути реакція російських солдатів, яких озлоблювали повідомлення з тилу про те, що австро-угорські військовополонені, які працювали в сільському господарстві, жили разом з жінками, чії чоловіки

³⁶ *Історія Львова в документах і матеріалах: Збірник документів і матеріалів*, упоряд. У. Єдлінська, Я. Ісаєвич, О. Купчинський та ін., Київ 1986, s. 174.

³⁷ Там само, с. 178.

³⁸ Л. Войтоловский, *Всходил кровавый Марс: По следам войны*, Москва 1998, s. 229 (суть в оригинале: „Идет мелкое мародерство. Бесцельное, наглое. С заборов снимают торбы, ведра, посуду. Забегают во дворы, шарят в крестьянских избах, грабят дома, фольварки, местечки. И через двадцать минут все нагробленное летит под ноги грохочущему потоку. Бросают все, что берут: сорванные с окон кисейные занавески, плюшевые скатерти, белье, самовары, кастрюли, грамофонные трубы, пластинки, вазы, щетки, горшки... Все это запруждает дорогу, трещит под колесами и разжигает жажду погрому. Бросают одно – и снова грабят лежащие по пути дома, и снова бросают. Бегущая армия не ведает ни жалости, ни любви, и с презрительным отвращением относится к патриотизму, суду потомства и чужой собственности”).

були на фронті. У звітах військової цензури зазначалося, що „найглибше зачіпає нашого солдата свідомість, що порушником його сімейного щастя є часто навіть не росіянин, а полонені – австрієць чи німець, якими уряд користується для польових робіт”³⁹. У приватних щоденниках і листах повідомляли, що „всі баби, які були без чоловіка, жили з полоненими австрійцями”, що дружини, „як з ланцюга зірвалися, розважаються з полоненими австріяками щосили, таке твориться, що вдома противно бути”, „сифіліс та інші хвороби венеричні процвітають”, що „деякі дівчата хочуть заміж виходити за австрійців, треба їм морду набити”⁴⁰. Обурені такою поведінкою жінок солдати вимагали від влади та місцевого духовенства „приборкати” і „присоромити баб”, відтак на ситуацію звернуло увагу військовоє командування. Так, 3 серпня 1916 року командувач 5-ою армією генерал Василь Гурко пропонував міністру внутрішніх справ Олексію Хвостову „наказати цивільним властям невідкладно стягнути і провести заходи для негайного припинення положення про використання в селах військовополонених як робочої сили”⁴¹. У роки війни в Російській імперії отримали венеричні захворювання близько шести мільйонів осіб⁴².

Таким чином, Перша світова війна відкрила значно ширші, ніж були перед тим, можливості для емансипації жінки, зокрема дала можливість досягти відносної рівності з чоловіками у військовій сфері, яка у мирний час була для жінки табуована. Попри кількісні та правові відмінності, участь українок і росіянок на передовій мала багато спільного. Тими й тими керували патріотичні міркування з сильним індивідуальним забарвленням. Жінки в австрійській і російській арміях були змушені долати стійкі гендерні стереотипи та упередження. Подібною в основі була громадська діяльність українок і польок. Вони виразно підкреслювали національні мотиви, український і польський жіночий рухи мали «західну» орієнтацію, будували свою програму на ідеях органічної праці, прагматизму та політичного реалізму.

³⁹ А. Асташов, *Сексуальный опыт русского солдата...*, s. 376 (cyt. w oryginalu: „глубже всего затрагивает нашего солдата сознание, что нарушителем его семейного счастья являются зачастую даже не русские, а пленные – австриец или немец, которыми правительство пользуется для полевых работ”).

⁴⁰ С. Федорченко, *Народ на войне...*, s. 316 (cyt. w oryginalu: „все бабы безмужние с пленными австрийцами жили, жены, как с цепи сорвавшиеся, развратничают с пленными австрияками вовсю, такое творится, что дома противно быть, сифилис и другие болезни процветают, некоторые девчата хотят замуж выходить за австрийцев, надо им морду набить”).

⁴¹ Там само (cyt. w oryginalu: „приказать подлежащим гражданским властям безотлагательно взискать и провести меры для немедленного пресечения создающегося положения при использовании в деревнях военнопленных как рабочей силы”).

⁴² Там само, с. 373.

Велика війна внесла теж суттєві зміни в повсякдення жінки, вона відіграла важливу роль у формуванні моделі новочасної жінки. Під впливом воєнних подій змінювалося розуміння шлюбу/сім'ї, відносини з чоловіком/дружиною переставали сприйматися як щось кінцеве й непо-рушне. Багато важили конкретні обставини. У випадку жінки траплялося, що контакти з чужими чоловіками ставали чи не єдиною можливістю для неї зберегти життя дітей і своє. Воєнна дійсність пробудила самостійність і самодіяльність українок, польок і росіянок, вплинула на громадську думку стосовно ролі жінки в суспільстві. Перша світова війна стала індикатором, який проявив багатогранні можливості й потреби жінок у так званих межових ситуаціях як в Австрійській, так і Російській імперіях.

Порушені у статті питання відкривають нові дослідницькі перспективи. Насамперед потребує вивчення внутрішній світ жінки, яка опинилася в умовах воєнного конфлікту: Якою була самооцінка такої жінки? Як відбувався у той час процес жіночого самопізнання? Темою спеціального дослідження можуть стати випадки дискримінації жінок під час війни, а також стереотипи стосовно приватного і публічного життя жінки та роль війни у їх подоланні. У жіночих текстах приватного характеру така інформація з'являється рідко і дуже лаконічно, можливо через небажання порушувати малоприємні („убивчі”, як тоді казали) теми. Тому важливими для дослідження жінки на війні можуть стати так звані чоловічі тексти, а також матеріали преси, судових процесів, скарги тощо. Тільки так – з різних перспектив – можна наблизити тогочасну жінку, показати її приватний та публічний світи.

A Woman in Galicia in Terms of the First World War in the Light of Comparative Studies

Summary

The Great War changed the position of a woman in the public and private spaces by giving her a new and different meaning. The possibility to choose their own way of life was open for women. Predefined by war the „surveying situation” affected mood, behavior and motivations of woman. They were forced to adapt to reality, sometimes tried to avoid new challenges, wavered between desires and daily needs, between private and public interests. Ukrainian, Polish and Russian women, who are the objects of this investigation, went to war with different social experiences at different stages of emancipation. The article raised the issue of joint and differences in socio-political behavior of woman of different nationalities, the devaluation of traditional moral values in an emergency wartime is also highlighted as an aspect of the front and rear women's routine. Socio-political activities of women of different nationalities had both common (national-oriented) and different (based on motives and results of activity) features. Cooperation with men in the military and social activities formed a tendency to the formation of distinctly individual life strategies of women. Women became less dependent on men which influenced the family practice.